

KAŠTELANSKI ZBORNIK 14

KAŠTELANSKI
ZBORNIK 14

IZDAVAČI:
‘BIJAĆI’ – DRUŠTVO ZA OČUVANJE KULTURNE BAŠTINE KAŠTELA
MUZEJ GRADA KAŠTELA

ZA IZDAVAČE:

Tonči Burić
Ivan Šuta

GLAVNI UREDNIK:

Tonči Burić

IZVRŠNA UREDNICA:

Ivanka Kamenjarin

UREDNIŠTVO:

Doroti Brajnov Botić, Tonči Burić,
Ivan Carev, Ivanka Kamenjarin,
Krešimir Kužić, Ivan Šuta, Sanja Viculin

LEKTORICA:

Anita Tičinović

PRIJEVOD SAŽETAKA:

Lada Laura
Sanja Puljas (str. 242)

OBLIKOVANJE KORICA:

Doroti Brajnov Botić

KARTA NA KORICAMA:

Martin Rota Kolunić
Zemljovid splitskog područja, oko 1570. godine, bakropis
Muzej grada Šibenika

GRAFIČKA PRIPREMA I TISAK:

Dalmacija papir

NAKLADA:

500 primjeraka

ISSN 0353-3212

KAŠTELANSKI
ZBORNIK
14

KAŠTELA
2021.

SADRŽAJ

Riječ uredništva 7

AKTUALNOSTI i OBLJETNICE

Nagrada za životno djelo Grada Kaštela dr. sc. Tonču Buriću	11
Jadranka Šošić, 30 Čakavskih večeri Osnovne škole Bijaći iz Kaštel Novog i predstavljanje Zbornika ČA u versin, riči i pinelu	15
Petar Perić, U prigodi sto desete obljetnice izgradnje škole u Kaštel Novome (1911. – 2021.)	27

ARHEOLOGIJA, POVIJEST, POVIJEST UMJETNOSTI I GLAZBE, MUZEEOLOGIJA I ZAŠTITA SPOMENIKA

Ivan Šuta, Prapovijesna gradina Znoilo (Gradac) u Prgometu	41
Vedran Katavić, Dionica rimske ceste kroz Labinsku dragu	57
Josipa Baraka Perica, Starokršćanski pilastar iz Kaštelanske zagore	67
Ita Prančević Borovac, Nacrtani brod u staroj crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije u Kaštel Lukšiću	77
Doroti Brajnov Botić, Pučka arhitektura u starim kaštelanskim jezgrama	85
Krešimir Kužić, Kaštela za vrijeme malog ledenog doba u razdoblju 1500. – 1650.	117
Dominko Carev, Nove spoznaje o nastanku i prvim stanovnicima Kaštel Gomilice	137
Vjekoslav Bedalov, Kaštel Lipeo	149
Ivan Carev, Virgil Jureškin, Karlo Antun Bakotić	171
Sanja Acalija, Arhitekt Karel Beneš – kaštelanski intermezzo	185
Helena Martinac, U pozadini organizacije muzejskih izložbi	203

PRIRODNE ZNANOSTI

Zdenko Franić, Mario Klaić, Sunčana Franić, Prilozi poznавању povijesti, tradicije i prakse pčelarstva na području Splita i Kaštelanskog zaljeva	227
---	-----

Sanja Puljas, Masovni pomori plemenite periske (<i>Pinna nobilis</i> Linnaeus, 1758)	251
IN MEMORIAM	
Marin Bedalov (Bagin), 1947. - 2021.	261
LJETOPIS DRUŠTVA “BIJAĆI” 263	
Upute za predaju radova	271
Sponzori/donatori	273

ZDENKO FRANIĆ, MARIO KLAIĆ, SUNČANA FRANIĆ

Prilozi poznavanja povijesti, tradicije i prakse pčelarstva na području Splita i Kaštelanskog zaljeva

UDK: 903.4(497.583)

Prethodno priopćenje

Zdenko Franić

Institut za medicinska istraživanja i medicinu rada

Ksaverska cesta 2

10000 Zagreb

e-adresa: franic@franic.info

Mario Klaić

Muzej grada Kaštela

Lušiško Brće 5

21215 Kaštel Lukšić

e-adresa: mario.klaić@gmail.com

Sunčana Franić

Institut za razvoj i međunarodne odnose

Ljudevita Farkaša Vukotinovića 2

10000 Zagreb

e-adresa: suncana.franic@irmo.hr

U ovom radu su prikazani i interpretirani dostupni podatci o povijesti i tradiciji pčelarstva te korištenju pčelarskih proizvoda na području Kaštelanskog zaljeva i grada Splita. Pčelarstvo u Dalmaciji ima tradiciju još iz antike te je značajan, iako nedovoljno istražen i dokumentiran segment kulturnog identiteta, posebice na području Kaštelanskog zaljeva. O tradiciji pčelarstva na području Kaštela svjedoče i ostaci antičkih keramičkih košnica koji su pronađeni u moru u Kaštel Lukšiću te u podmorju Resnika, kao i brojni predmeti od voska koji se nalaze u vlasništvu kaštelanskih crkava. To je npr. kipić Djeteta Isusa (Bambino, Ditić) koji se čuva u crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije u Kaštel Lukšiću kao i jedinstvena votivna plastika s prikazom pčele koja se čuva u dominikanskom samostanu Svetog Križa u selu Žedno na otoku Čiovu. Na splitskom području med se prodavao po posebnim odredbama koje su bile regulirane Statutom grada Splita (lat.: Statutum civitatis Spalati), srednjovjekovnim kodificiranim sustavom javnog i privatnog prava. Za unapređivanje pčelarstva zalagao se i Ivan Luka Garanjin (Giovanni Luca Garagnin), hrvatski gospodarstveni stručnjak koji je u svojim radovima predložio, nažalost nerealizirani, model idealnog pčelinjaka. U radu je dan i statistički prikaz kretanja broja pčelinjih zajednica u Dalmaciji i na području grada Splita od 1869. do 2010. godine. Također, obrađene su i komentirane dvije dokumentirane zgode koje se odnose na sakupljanje meda od divljih pčela te na amatersko pčelarenje. S

obzirom na to da je duga tradicija pčelarstva na području Kaštelskog zaljeva, valjalo bi razmislići o brendiranju meda, barem oznakom zemljopisnog podrijetla. Takav med bi pridonio i lokalnoj gastronomskoj ponudi a time i razvoju turizma grada Kaštela.

Ključne riječi: povijest pčelarstva, tradicija, Ivan Luka Garanjin, statistički prikaz pčelarstva, brendiranje

Uvod

Pčelarstvo u Dalmaciji ima tradiciju još iz antike. Stari su Grci dobro poznavali medonosne biljke u Dalmaciji a stari Rimljani posebno su cijenili med sa Šolte. Antičko pčelarstvo na području Mediterana dobro su opisali npr. Mavrofridis¹ i Hatjina i sur.² Nakon doseljenja u Dalmaciju Slaveni su se na antičkoj tradiciji, također, bavili pčelarstvom. Znali su da pčele žive u šupljinama drveća, stijena i kamenja i uzimali im med. Iz stabla u kojem su živjele pčele vadili su med sječenjem debla, pa otud i izreka: „Sjekira mu upala u med“. Kasnije su se pčele u Dalmaciji užgajale u košnicama različitog oblika i naziva: u panju (dubina, stubli, stublina), drvena škrinjica (ulišće, ul), u niši u kamenom podzidu, u zidu stambene kuće ili crkve (čelinka), u košnici od kamenih ploča (kamenica). Sve su to bile uglavnom košnice s nepokretnim saćem. Posljedično, gotovo do sredine 20. stoljeća iz takvih košnica s nepokretnim saćem med se vadio nakon što su pčelari pčele ugušili dimom. No, bilo je i košnica konstruiranih na način da pčele nisu trebali ugušiti pri uzimanju meda. U sredini košnice od šupljeg panja ili košnice sastavljene od četiriju dasaka moglo se pričvrstiti jedan ili dva, najčešće drvena križa, na kojima su pčele gradile i vješale saće. Podnice takvih košnica bile su uglavnom kamene a pokrovi su bili drvene daske, najčešće pritisnute kamenom. Takve su se košnice s pčelama smještale na njivu ili voćnjak, u zavjetrinu, gdje ima puno sunca. Med iz takvih košnica dobivao se prešanjem saća i/ili cijedenjem a saće se vadilo posebnim zakriviljenim noževima.

Med se koristio za prehranu ili se trgovinom razmjenjivao za druge proizvode. Vosak se koristio za izradu svijeća i različitih predmeta. Pčelarstvo je u Dalmaciji bilo značajan segment kulturnog identiteta, što su odlično prikazali Alaupović-Gjeldum i suradnici³, ali ipak tek djelomično obrađen, posebice na području Kaštelskog zaljeva, a što je predmet ovoga rada.

¹ Hatjina et al. 2018

² Hatjina et al. 2017

³ Hatjina et al. 2004

Spomenimo da prema dostupnim podatcima Registra udruga RH na području Kaštelanskog zaljeva djeluju dvije pčelarske udruge: *Pčelarska udruga Kaštela* i *Pčelarska udruga Melissa* iz Solina⁴. Ciljevi tih udruga jesu promicanje, razvijanje i unapređenje pčelarstva, očuvanja prirodnog okoliša čiji je pčela sastavni dio, promicanja proizvodnje i potrošnje pčelinjih proizvoda te informiranje javnosti o pčelama i pčelarstvu.

Ljekaruše

O tradiciji pčelarstva u Dalmaciji, štoviše i o tradiciji apiterapije, odnosno korištenju meda i ostalih pčelarskih proizvoda (propolis, matična mlijec, cvjetni prah, vosak, pčelinji otrov itd.) u medicinske svrhe, posredno svjedoče brojne ljekaruše. To su zapisi (rukopisi) pučke medicine s receptima lijekova sastavljenih prema pučkomu ljekarničkom iskustvu, s opisom njihova pripremanja i uputama o liječenju različitih bolesti i stanja. Mnoge takve ljekaruše spominju med i pčelarske proizvode⁵. U kontekstu splitskog područja, o liječenju pčelinjim proizvodima u našim krajevima pisao je trogirski plemić Jacobello Vitturi još u 15. st., koji je po nalogu njemačkoga cara i hrvatskoga kralja Sigismunda između 1433. i 1437. godine napisao veterinarsku ljekarušu. Spomenimo da Jacobello Vitturi dolazi iz iste trogirske plemićke obitelji Vitturi čiji su pripadnici Nikola i Jerolim godine 1487. dobili od mletačkog dužda dozvolu da izgrade na obali, na području današnjeg Kaštel Lukšića, svoj kaštel da bi zaštitili svoje obitelji i težake iz sela Ostrog.

Antičke košnice

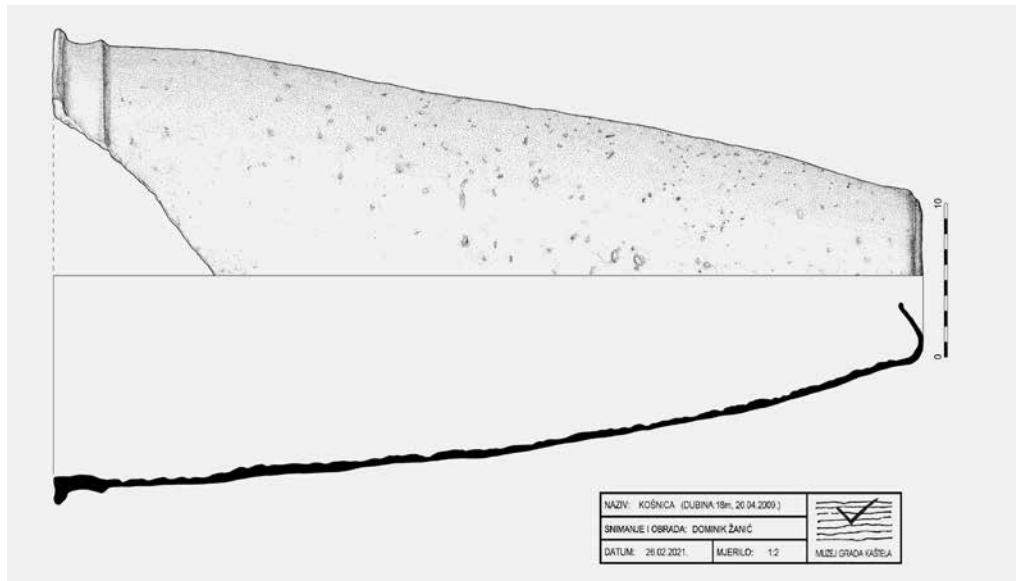
O tradiciji pčelarstva na području Kaštela svjedoče i ostaci antičkih keramičkih košnica koji su pronađeni u moru u Kaštel Lukšiću te u Resniku. Na području Resnika, većim dijelom unutar današnjeg hotelskog kompleksa, otkriveni su ostaci naselja osnovanog u 2. st. pr. Krista. Riječ je o naselju Sikuli, koje se spominje u brojnim antičkim pisanim izvorima. Naselje je stradalo u drugoj polovici 1. st. prije Krista, a među brojnim pokretnim nalazima iz prve faze naselja su i ulomci keramičkih košnica (slika 1).

Slika 1. Fragment antičke keramičke košnice
(foto: I. Šuta)

⁴ Registr udruga RH, 2020

⁵ Franić 2019

Slika 2. Crtež antičke keramičke košnice (crtež: D. Žanić).

Košnica iz Kaštel Lukšića očuvana je većim dijelom (slika 2), a čuva se s ostatim pronađem ostacima košnica u Muzeju grada Kaštela. Pronađena je u podmorju na dubini od oko 20 m. Bilo bi interesantno na osnovi tih nalaza, načiniti nekoliko replika antičkih košnica i pokušati s njima pčelariti. Bio bi to jedinstven eksperiment iz ekonomske ekohistorije koji bi pomogao bolje pojasniti tehniku antičkog pčelarenja i procijeniti prinose meda i voska.

Ta je košnica slična keramičkoj košnici s područja Atike iz 4. stoljeća prije Krista, koja je izložena na atenskoj međunarodnoj zračnoj luci (slika 3). Odnosno, na području Mediterana košnice, barem keramičke, nisu se tijekom antike znatnije mijenjale, a posljedično ni tehnika pčelarenja.

Proizvodnja vina na kaštelanskom području vjerojatno seže od predrimskog razdoblja. Naime, najstariji artefakt koji dokazuje uzgoj vinove loze i proizvodnju vina na dalmatinskom području jest kovani novčić grada Visa s istoimenog otoka u Jadranskom moru. Datira iz 5. stoljeća prije Krista. Na jednoj strani novčića nalazi se grozd a na drugoj amfora za čuvanje vina. Takvih se arheoloških i pisanih nalaza može pronaći duž jadranske obale od Dalmacije do Istre⁶.

U hrvatski kontinentalni dio vinarstvo je stiglo nekoliko stoljeća kasnije. Raširili su ga dijelom starosjedioci Iliri, dijelom Tračani, a nešto kasnije najvećim dijelom Rimljani. Spomenimo opet lokalitet Sikuli na kojem su bili naseljeni vojni veterani. Kolonizacija naselja Sikuli dobila je svoj institucionalni okvir za vladavine cara Klaudija (41. - 54. godine poslije Krista) nakon Skribonijanove pobune u Dalmaciji

⁶ Špiranec, 2011

Slika 3. Antička košnica s područja Atike (prema: Hatjina, 2017.).

42. godine kada je veteranima VII. i IX. legije dodijeljeno zemljište i organizirano njihovo naseljavanje⁷. Tu su pronađeni ostaci mnogih starorimskih izvengradskih stambenih i gospodarskih kompleksa zgrada (*villa rustica*) s ostacima turnjačica za ulje i vino. Možemo gotovo sigurno pretpostaviti da su stanovnici Sikula nastavili konzumirati piće *posca*, koje je inače bilo standardni dio sljedovanja rimskih legionara⁸. Posca se spravljala od vodom razrijeđenog vinskog octa, a piće se obično zaslađivalo medom.

Piće slično *posci* hrvatski pčelari nazivali su *kiselasta medica* ili *oximeł*. Ivo Antonioli navodi da je kiselasta medica piće slično limunadi, mješavina od 2 dijela meda i 1 dijela octa s razmjernom količinom vode⁹.

Vosak

Vosak je sve do konca 19. stoljeća bio pčelinji proizvod cjenjeniji od meda. Od pčelinjeg voska su se naime proizvodile kvalitetne svijeće koje nisu dimile i stoga su bile prije šire elektrifikacije traženi proizvod među plemstvom i bogatijim

⁷ Matijević, 2016

⁸ Guilford, 2018

⁹ Antonioli, 1925

Slika 4. Mali Isus (Ditić) iz župne crkve Uznesenja BDM u Kaštel Lukšiću
(arhiv Muzeja grada Kaštela).

slojem stanovništva. Također, primjenjivale su se u crkvenim obredima, jer takve svijeće nisu dimom uništavale slike i zidne slikarije.

U Splitu je prerada voska imala dugu tradiciju jer je u Split, kao značajno trgovacko središte, dolazila velika količina voska i loja. Alaupović-Gjeldum¹⁰ navodi da su se u srednjem vijeku dugovi podmirivali voskom i medom pa su nekom Mihovilu Zari iz Splita dvojica Poljičana i jedan Splitanin dug od 200 libara isplatili voskom i medom.

O tradiciji pčelarstva na kaštelanskom području posredno svjedoče i predmeti od voska koji se nalaze u vlasništvu kaštelanskih crkava. Npr., u crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije u Kaštel Lukšiću čuva se kipić *Bambina* ili *Ditića* izrađen od voska (slika 4). Slične kipiće, kako navodi Alaupović-Gjeldum¹¹, imaju i mnoge crkve na otocima i obali. To je kipić (lutka) koja predstavlja lik novorođenog Isusa u ležećem položaju s blago raširenim i ispruženim rukama, a ima svoju ulogu u crkvenim običajima u Božićno vrijeme. Lik Isusa iz lukšićke crkve ima keramičke

¹⁰ Alaupović-Gjeldum et al. 2004

¹¹ Alaupović-Gjeldum et al. 2004

oči i dobro sačuvano odijelo¹². Kipić je smješten u staklenom sanduku. Iznad njega, u staklenom poklopcu pravokutnog trokutastog zabata, nalazi se nekoliko voštanih ptičica, janje i platnene vrpce s *moćima* svetaca, koji su svojevrsni relikvijari. U mjesnoj pučkoj usmenoj predaji lik Isusa je crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije (BDM) iz 19. stoljeća poklonila obitelj Vitturi.

Votivna plastika

Iako se ne nalazi u Kaštelima već na otoku Čiovu, zanimljivo je spomenuti votivni dar s prikazom pčele koji se čuva u dominikanskom samostanu Sv. Križa u selu Žedno na otoku Čiovu. Takva je zavjetna pločica¹³ možda jedinstvena u Dalmaciji (slika 5). Naime, pčelari su se za zdravlje pčela zavjetovali Svevišnjem ili određenom svecu ili sveticu, a za dobivanje te milosti uzvraćali bi uzdarjem. Takvi darovi bi bili pčelinji vosak ili svijeće od voska ili neki drugi zavjetni darovi.

Pčela je prikazana odozgo i krajnje je stilizirana, odnosno ne odražava stvarnu građu i proporcije tijela ni matice ni radilice niti truta No, prema pomalo izduženom zatku, može se prepostaviti da se radi o matici.

Na prikazu je zadržana bilateralna simetrija, odnosno ravnom simetrije se tijelo može uzdužno podijeliti na dva jednakata dijela kao i kod prave pčele. Također, vidljiva je podjela tijela, na glavu, prsa i zadak. Međutim, oba para krilaca su na prikazu podjednake dužine, dok je u stvarnosti zadnji par krilaca gotovo upola kraći od prednjeg para. Također, prednja krila pokrivaju stražnja krila za vrijeme mirovanja, a na prikazu je upravo obratni slučaj. Noge, kojih pčele imaju tri para, niti ticala na glavi nisu prikazani. Možemo zaključiti da je umjetnik ili imao ograničena saznanja o anatomiji pčela ili je namjerno načinio stiliziranu figuru.

Promet meda na području Splita

U Splitu se med prodavao po posebnim odredbama koje su bile regulirane Statutom grada Splita (lat.: *Statutum civitatis Spalati*), srednjovjekovnim kodificiranim sustavom javnog i privatnog prava po kojem je organiziran život u Splitu¹⁴. Tu zbirku pravnih odredbi sastavio je gradski potestat Perceval Ivanov iz Ferma 1312.

Slika 5. Ex voto pločica s prikazom pčele, samostan Sv. Križa na otoku Čiovu (preuzeto iz: Alaupović-Gjeldum et al. 2004).

¹² Na fotografiji je *Ditić* u novom ruhu iz 1980-tih godina, a staro sa zlatovezom se čuva u župnoj kući. Na fotografiji nedostaje dio staklenog poklopcu.

¹³ Alaupović-Gjeldum et al. 2004

¹⁴ Rismondo, 1985

godine, po nalogu splitskog Velikog vijeća (*Consilium generale*). Statutarna građa podijeljena je na "Stari statut" (*Statutum vetus*) iz 1312., "Novi statut" (*Statutum novum*) koji sadržava nadopune iz 1333. godine i "Reformacije" (*Reformationes*) koje je Veliko vijeće usvojilo do 1385. godine. Trgovanje medom propisuju glave XXXVII (37) i XXXVIII (38) u Reformacijama:

Glava XXXVII. O MJERAMA ZA MED

Isto tako, prihvaćeno je da galeta meda bude 60 libra, a libra da bude od 15 splitskih unča. Niko nije smio kupovati med kod nekoga manjom galetom od 60 libara pod prijetnjom kazne od 10 libara od kojih polovicu neka dobije komuna, a drugu (polovicu) prijavitelj, ako bi na osnovu njegove prijave bila utvrđena istina.

Glava XXXVIII. O ISTOME

Isto tako, prihvaćeno je da onaj tko bude prodavao med, ne smije drugačije prodavati već samo na libre od 15 unča pod (prijetnjom) kazne od 10 malih libara od kojih polovica neka pripadne komuni, a druga (polovica) prijavitelju.

Dakle, glava 37. propisuje mjere za prodaju meda a glava 38. propisuje da se promet meda odvija vaganjem mase, a ne mjerenjem npr. volumena.

Kako je splitska unča imala masu 27,87 grama¹⁵ to znači da:

$$1 \text{ libra} = 15 \text{ unči} \times 27,87 \text{ g/unči} = 433,05 \text{ g}$$

$$1 \text{ galeta} = 60 \text{ libri} = 900 \text{ unči} \times 27,87 \text{ g/unči} = 25983 \text{ g} \approx 26 \text{ kg}$$

Valja ipak napomenuti da vezano uz točnu masu tadašnjih splitskih unči u današnjim jedinicama međunarodnog sustava (SI sistem) Sabine Florence Fabijanec navodi da su splitske mjere bile istovjetne onima u Mlecima te bi po tome 1 unča imala 29,997 grama¹⁶, iako je Splitski statut pisan prije godine 1420. kada je u Splitu uspostavljena mletačka vlast. Nažalost, za područje Hrvatske još nema cjelovite rasprave o povijesnoj metrologiji za med.

No, ono što je ovdje važno jest da mjere propisane Splitskim statutom omogućavaju trgovinu i na malo (libre) i na veliko (galete). Takvo trgovanje, vjerojatno većim količinama meda sa splitskog područja spominje Grga Novak, navodeći da se med iz Splita u srednjem vijeku izvozio u jakinske Marke, odnosno područje Ancone¹⁷.

Kako je srednjovjekovni splitski teritorij obuhvaćao i Dilat (*lat. Dillatum*), kako se nazivalo područje koje se pružao od granica Solina do trogirske granice¹⁸, dakle istočnog dijela današnjeg Kaštelskog polja, odredbe Splitskog statuta su vrijedile i za ona Kaštela koja su bila pod splitskom jurisdikcijom.

¹⁵ Vlajinac, 1964

¹⁶ Fabijanec, 2015

¹⁷ Jakin je zastarjelo hrvatsko ime za Anconu, Novak 1978

¹⁸ Granica je bila označena na morskoj obali jednim stupom koji se u trogirskim izvorima nazivao *Stup pod Ostrogom*, a u splitskim izvorima *Stup u Dilatu*.

Zapisи Ivana Luke Garanjinina

Ivan Luka Garanjin (Garagnin), hrvatski je gospodarstveni stručnjak (Trogir, 5. III. 1764. – Trogir, 22. III. 1841.). Djelovao je na unapređenju poljodjelstva, stočarstva i pčelarstva u Dalmaciji, izvodeći znanstvene pokuse u privatnom botaničkom vrtu i uzornom posjedu kraj Trogira. Bio je jedan od najuglednijih naših fiziokrata¹⁹. Potkraj XVIII. stoljeća pod utjecajem fiziokratskog pokreta tadašnja mletačka uprava posvećuje naročitu pažnju poljoprivredi te se osnivaju prva gospodarska društva. Garanjin je bio jedan od pokretača i najaktivnijih članova Poljoprivrednog (gospodarskog) društva u Trogiru (*Società georgica della Riviera dei castelli di Trau*). U djelu *Ekonomsko-politička razmišljanja u Dalmaciji*²⁰ dao je prijedloge za reformu prilika u Dalmaciji s kritičkim prikazom tadašnjega stanja. Bavio se i arheološkim iskapanjima, a posjedovao je lapidarij. Znanstvene pokuse izvodio je u obiteljskom botaničkom vrtu na Travarici pred samim Trogirom, koji su Ivan Luka i Dominik Garanjin osnovali početkom XIX. st., uz još jedan uzorni posjed koji se nalazio vjerojatno u Divuljama.

Njegovi eseji o potrebi podizanja i modernizacije poljodjelstva u Dalmaciji, njegovim proizvodima, uzgoju pčela i rудarstvu u sinjskoj okolici tiskani su u venecijanskom časopisu *Nuovo giornale d'Italia*²¹, odnosno nekoliko godina prije nego što je Mletačka republika intervencijom Napoleona Bonapartea izgubila neovisnost.

U njegovom glavnom, već spomenutom djelu *Ekonomsko-politička razmišljanja u Dalmaciji* (*Riflessioni economico politiche sopra la Dalmazia*), koje je zapravo prijedlog za reformu prilika u Dalmaciji s kritičkim prikazom njezina tadašnjeg stanja, a koje je nedavno objavljeno i na hrvatskom jeziku, Garanjin pišeći o zemljoradnji na području Dalmacije, nakon Morejskog rata, serije mletačko-osmanskih sukoba vođenih od 1684. do 1699. godine, spominje i pčelarstvo. Pišeći o Morlacima (koje nekonzistentno čas naziva Skitima, a čas Hrvatima), kako bi ilustrirao zaostalost (“prostotu”) tih novopridošlica Garanjin piše: *dovoljno je napomenuti da je Morlak prisiljen uništavati pčele kako bi došao do meda i voska pa da se spozna dokle dopire njihova bedastoća i njihovo neznanje.*

Naime, pčelari prije prelaska na racionalno (umno, moderno) pčelarenje u pravilu nisu pčelarili „na med“ nego „na rojeve“, budući da se do meda dolazilo (mučnim) gušenjem pčela radi oduzimanja meda. Stoga je bilo važno svako proljeće dobiti veći broj novih rojeva koje se u jesen gušenjem ubijalo, kako bi se došlo do meda. Prekretnica nastupa godine 1814. kada je Petar Ivanović Prokopović, začetnik naprednog pčelarstva u Rusa i Ukrajinaca konstruirao košnicu s pokretnim

¹⁹ Škola francuskih ekonomista koja zagovara prirodni poredak koji, ako se pusti da slobodno djeluje, dovodi do ravnoteže i društvenog skладa, koji potiče razvoj i blagostanje. Fiziokrati su protivnici državne regulacije i pristaše liberalnog načela *laissez-faire*, otvorenosti i konkurenциje, a naročito zagovaraju poljoprivredu.

²⁰ Garagnin, 1806

²¹ Garagnin, 1790

saćem u kojoj je bilo moguće kontrolirati pčele i aktivno utjecati na tijek njihovog razvoja. Pronalazak košnica s pomičnim saćem omogućio je vrcanje sortnih (uniflornih) medova, posebice nakon što je godine 1865. oficir austro-ugarske vojske, Čeh Franjo Hruška konstruirao prvu vrcaljku (centrifugu) za med. Vrcaljka je bila konstruirana na način da se ne ošteti saće koje se nakon vrcanja može vratiti u košnicu i poslužiti pčelama za ponovno punjenje medom.

Ipak, valja napomenuti da je etnologinja Vlasta Domaćinović dokumentirala da se usko područje uz Jadransko more odlikovalo osobitom praksom čuvanja pčela, budući da se тамо od davnine „pčelarilo na med“. Tu su košnice, dubeni panj ili visoke škrinjice od dasaka imale poklopac od dvije dašćice od kojih se u jesen samo jedna otkrivala te se samo iz te polovice košnice uzimao med. Na taj su način ostajale sačuvane i pčele i leglo. Posljedično, u proljeće nije bio potreban veliki broj novih rojeva da bi se nadoknadili oni koji su u jesen bili uništeni²².

Stoga Garanjin, koji je vjerojatno bio upoznat s takvim tradicijskim tehnikama pčelarenja, s pravom smatra da je praksa uništavanja pčela kako bi se dobili med i vosak destruktivna i nazadna. Pišući o stanju poljoprivrede primorskih krajeva i otoka, Garanjin primjećuje da su *vrtovi veoma loše uređeni, goveda slaba i malobrojna, kao i ovce, s teretnim se životinjama surovo postupa, a pčele zanemaruju*.

Vezano uz Garanjinov rad na pčelarstvu, Stanko Piplović²³ spominje pismo (bez oznake izvora) te navodi da iz njega saznajemo da je zemljiste na Travarici nabavljeno oko 1790. godine i da je Luka Garanjin osnivač vrta. Piplović pretpostavlja da se radi o pismu koje se nalazi u Muzeju grada Trogira, pisanom 15. srpnja 1790. godine pod naslovom: *Pismo gospodina Ivana Luke Garanjina gospodinu Giovanniju Arduinu, javnom nadzorniku za poljoprivredne poslove, itd., o [dobrim] praksama koje se u Dalmaciji koriste u upravljanju pčelama*.²⁴

Garanjin u pismu analizira pčelarstvo u Dalmaciji te kritizira tadašnji tretman pčela i proizvodnju meda i (u slobodnom prijevodu) kaže:

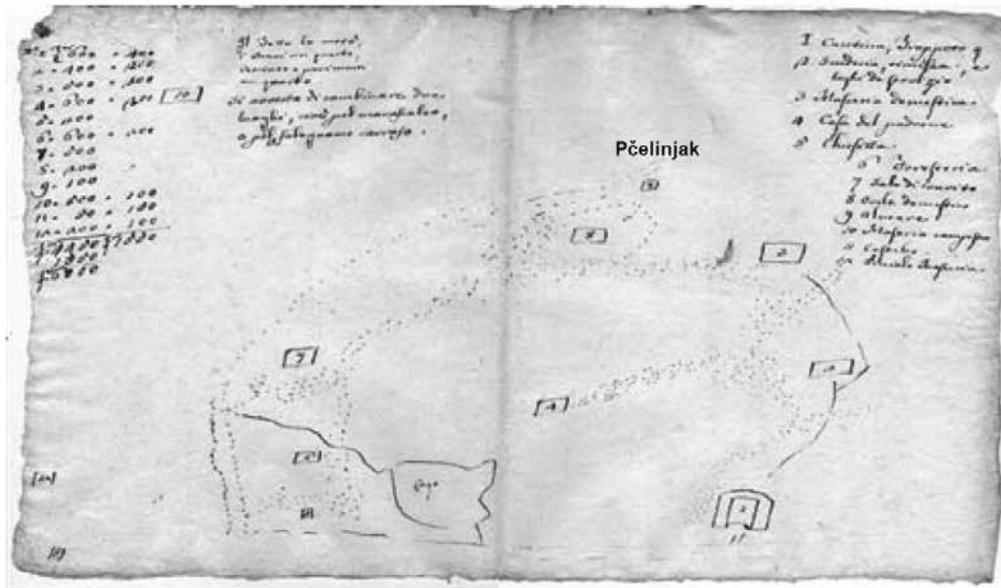
*Budući da se mojoj obitelji pružila prilika kupiti povrtnjak u blizini grada, odlučio sam oformiti pčelinjak te se nadam da će moći bolje upoznati problematiku pčelarstva, u što trenutno nisam dovoljno upućen. Ako, s druge strane, neću uspjeti otkriti sve koristi i blagodati pčelarstva, nadam se da će barem biti koristan tako da načinim i objavim studiju o svojim opažanjima koja će se moći koristiti za obrazovanje o pčelarstvu, za što je dovoljno slijediti nauk slavnih ljudi koji su se bavili tom problematikom.*²⁵

²² Domaćinović, 1989

²³ Piplović, 1977

²⁴ Na talijanskom izvorniku: *Lettera del signor Gio[vanni] Luca Garagnin al signor Giovanni Arduino, Pubblico Soprintendente alle Cose Agrarie, ec., sulle pratiche usate nella Dalmazia nel governo delle Api.*

²⁵ Na talijanskom izvorniku (uz napomenu da su u uglatim zagradama ispravljene pravopisne greške): *Ora però, che la mia Famiglia ha potuto acquistare un orto vicino alla Città, ho*

Slika 6. Garanjinov nacrt idealnog imanja s pčelinjakom (preuzeto iz Šverko 2015).

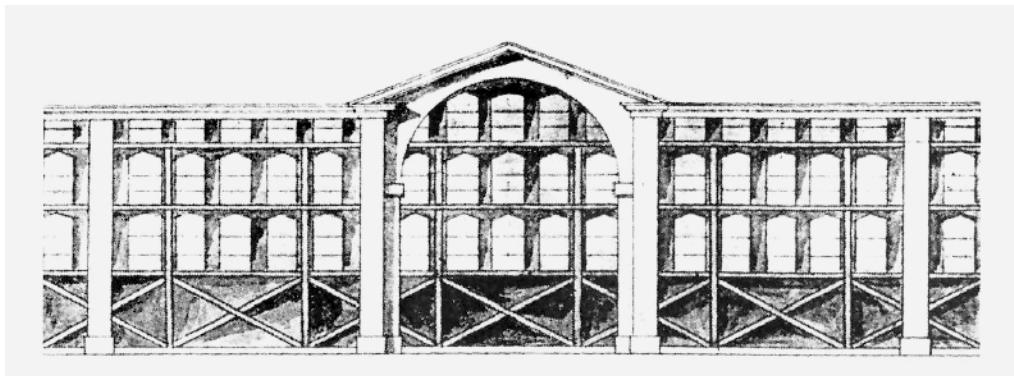
Na vlastoručnim planovima imanja i arhitektonskim nacrtima pohranjenima u obiteljskoj ostavštini, koja se čuva u Državnom arhivu u Splitu²⁶, Luka Garanjin je konkretnizirao svoje ideje načinivši dva plana imanja s gotovo identičnim građevnim programom. Ana Šverko pretpostavlja da se planovi odnose na istu i to stvarnu lokaciju, što sugeriraju ucrtano jezero i crkvica²⁷. Građevine planirane na imanju Luka Garanjin objasnio je legendom koja se može usporedno slijediti na oba plana (slika 6). U središtu imanja, uz samo jezerce, ucrtana je stambena kuća za gospodara (*Casa del Padrone*). U neposrednoj blizini je spomenuta crkvica (*Chiesetta*) te uz nju grupirane gostinjska kuća (*Foresteria*) i zajednička blagovaonica (*Sala di Convito*). Nešto udaljenije od stambenih sadržaja smješten je tor za ovce (*Ovile domestico*), a pored tora je pčelinjak (*Alveare*). Međutim, A. Šverko ističe da ovi podatci ipak nisu dovoljni bi se mogla predložiti neka od stvarnih lokacija, možda na području Kaštel Lukšića²⁸.

risoluto di tenere un Alveare, colla di cui opportuna occasione spero di poter conoscere fondatamente cio che presentemente non avanzo [avanzo], che per semplice conghiettura [conghiettura]. Se per altro non potro riuscire nello scoprimento di quest'utile ritrovato, mi lusingo di poter almeno giovare dando un faggio [saggio] delle attenzioni, che conviene usare per la educazione delle Api, nel che basta seguire gl'insegnamenti di tanti celebri Uomini, che illustrarono quest'argomento.

²⁶ Državni arhiv u Splitu. Arhiva Fanfogna-Garagnin, Imovinski spisi.

²⁷ Šverko 2015

²⁸ Šverko 2015

Slika 7. Garanjinov nacrt idealnog pčelinjaka

Obitelj Garanjin je zaista naručila nacrt za pčelinjak s nadstrešnicom. U pčelinjaku bi bila tri reda niša u koje bi se smjestile košnice. Nacrt je izradio arhitekt Selva iz Venecije, ali pčelinjak, prema dostupnim podacima²⁹, nije nikada realiziran.

Na slici 7. preuzetoj iz Piplovićeva³⁰ članka prikazan je nacrt gore opisanog idealnog pčelinjaka iz XVIII. stoljeća.

Vezano uz pčelarstvo, posebno valja spomenuti rad *Memoria sul governo delle Api usato nella Dalmazia* (O uzgoju pčela u Dalmaciji), koji je tiskan u časopisu: *Raccolta di memorie delle Pubbliche Accademie di Agricolture, Arti e Comercio delle Stato*. T. VII., str. 177-192, 1793. godine, a djelomično godine 1795 pretiskan u časopisu *Antologia* koji, je danas dostupan u digitalnom obliku³¹.

U tom eseju Garanjin piše da je Dalmacija sa svojom mediteranskom i submediteranskim florom pogodan teren za pčelarenje, napominjući da je med sa otoka Šolte superiorniji od meda iz Španjolske i to zbog toga što pčelinja paša na Šolti obiluje kaduljom i ružmarinom. Garanjin naime smatra da se najbolji med dobiva od ružmarina i kadulje, a na mjestima na kojim nema tih biljaka med i vosak su nekvalitetni. Potom nabrala ostale značajnije medonosne biljke.

Garanjin piše i o potrebi seljenja košnica s područja na kojem je neka paša završila na drugo područje, navodeći dobru praksu pčelarske obitelji Franić (Franich) iz Vrgorca (Vergoraz), koji su u lipnju svoje pčele selili na planinu Rilić (Rilich), niži jugoistočni ogranač biokovskog planinskog masiva, koji se proteže sve do delte rijeke Neretve. Također, Garanjin daje preporuku da bi trebalo uvesti nove tipove košnica, a prednost bi se trebala dati tipu košnice koju je predložio otac (padre) Gaetano Harasti, jer je jednostavnija i primjerena ruralnom pčelarstvu od košnica koje je u svojim radovima opisao Thomas Wildman u periodu 1768. - 1770. Za

²⁹ Alaupović-Gjeldum et al. 2004

³⁰ Piplović 1978

³¹ Garagnjin 1795

Kaštelanski zaljev s vidljivom neplanskim urbanizacijom (foto: A. Carli)

oba ova tipa košnica je karakteristično da predstavljaju faze u tranziciji od starog, destruktivnog pčelarstva do novog, tako da pčele više nisu morale biti ubijene (ugušene), kako bi se sakupio med. Wildman je čak opisao i korištenje košnica u višeslojnoj konfiguraciji, anticipirajući suvremenu upotrebu nastavaka.

Garajanin je bio svjestan i važnosti *pčelarske edukacije* te piše: *kad bi akademije u Dalmaciji imale više sredstava, mogle bi širiti obrazovanje o pčelama na talijanskom i ilirskom jeziku.* Pri tome je Garajanin posebno isticao obrazovni rad sekretara Poljoprivredne akademije Antonia Turra. Iako Garajanin ne navodi naslov, radi se o članku *Istruzioni per coltivare utilmente le api e far sciami artificialmente*³² iz godine 1793., što svjedoči o njegovoj informiranosti i ažurnosti u provedbi najnaprednijih suvremenih spoznaja.

Na kraju svakako valja spomenuti da je u svom članku Garajanin kritizirao uništavanje poljoprivrednog zemljišta koju, gradeći svoje ljetnikovce uzrokuju plemenitaši. Predlaže, da kada se već poljoprivredno zemljište gubi na račun gradnje, da se barem uz takve građevine smjeste košnice s pčelama. Garajanin kao da je predviđao pošast divlje gradnje koja je u XX. stoljeću poharala i devastirala Kaštelansko polje i dovela do komunalnog nereda (slika 8).

³² Upute za korisno uzgajanje pčela i umjetno razrojavanje

Smještaj i položaj košnica na imanjima u Dalmaciji

U Dalmaciji su se košnice postavljale u vrtu ili polju na ravnim kamenim pločama, a na uskom pojasu uz more košnice su postavljane uza zid kuće, zid vrta ili u niše zidova.

Ako je bilo većih količina meda, med se spremao u veće ili manje kamenice, poput onih u kojima se čuvalo maslinovo ulje ili u zemljane čupove. Npr., u nekim mjestima u trogirskom zaleđu (Blizna, Bristinica) pronađene su niše u zidovima konoba u koje su se ulagale zemljane posude s medom³³.

Dok je još moguće, valjalo bi pomnije istražiti starije kuće u Kaštelima, a posebice (preostale) gospodarske kuće u Kaštelanskom polju da bi se možda pronašli tragovi nekadašnjih pčelarskih aktivnosti.

Istraživanja Vjeke Omašića

Povijest agrarnih i društvenih odnosa na području Splita i Trogira, posebice na području Kaštela, ponajbolje je proučio i u svojim djelima dokumentirao hrvatski povjesničar Vjeko Omašić (Kaštel Lukšić 9. II. 1923. – Kaštel Lukšić 30. III. 2004.).

O stočarstvu u Kaštelima u XVIII. stoljeću, Omašić piše: *Zbog blizine turske granice i čestih turskih pljački stočarstvo se u Kaštelima svelo na držanje konja, mazgi, magaraca goveda i svinja. Od nekada brojnih stada ovaca i koza domaćinstva su držala tek poneku ovcu i kozu. Posljedice su se osjetile i u poljoprivredi gdje se nedostatak gnoja morao odraziti na količinu i kakvoću uroda*³⁴. Iako Omašić ne spominje pčelarstvo, iz njegovog opisa stanja stočarstva i poljoprivrede, indirektno se može zaključiti i da stanje pčelarstva u Kaštelima nije bilo najbolje.

Broj košnica u Dalmaciji.

Prvi dostupne preciznije podatke o broju košnica u Dalmaciji iznio je pod kraj XIX. stoljeća Alois Maschek, carski savjetnik i upravitelj pri Pokrajinskoj vladu u Zadru. Maschek je zaželio javnosti prikazati svekoliko stanje Kraljevine Dalmacije, što je uključivalo i prikaz povijesnih i suvremenih podataka o gospodarstvu. Njegovo nastojanje je urodilo sa sedam svezaka "Priručnika" (*Manuele del Regno di Dalmazia*), tiskanih od 1871. do 1877. godine u Zadru. Vezano uz pčelarstvo, Maschek navodi da je 1869. godine u pokrajini bila 10.251 košnica pčela i da je to manje nego u prethodnom razdoblju³⁵.

Ostali dostupni podaci za broj košnica u Dalmaciji i splitskom kraju kroz povijest prikazani su u Tablici 1.

³³ Alaupović-Gjeldum et al. 2004

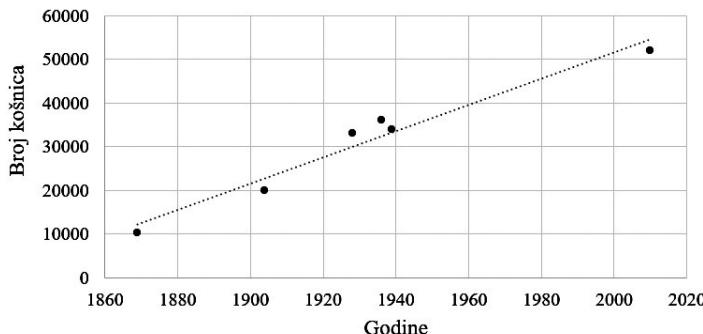
³⁴ Omašić 2001

³⁵ Peričić 2008

Tablica 1. Broj košnica u Dalmaciji i splitskom kraju kroz povijest.

Godina	Broj košnica			Referencija
	Dalmacija	Split	Split - procjena	
1869	10251		1121 - 1538	Peričić, 2008
1904	20000	3000		Bijelić, 1904
1928	33089		3618 - 4963	Čurić, 1929
1936	36000		3936 - 5400	Ozimec i Mihinica, 2015
1939	33916	3708		Kraljevina Jugoslavija, 1940
2010	52000		5685 - 7800	Ozimec i Mihinica, 2015

Zanimljivo je napomenuti da matematička analiza podataka iz Tablice 1 o broju košnica u Dalmaciji ukazuje na linearni porast od oko 300 košnica godišnje, uz koeficijent korelacijske funkcije 0,98 i to kroz cijelo promatrano razdoblje (slika 9).

Slika 9. Grafički prikaz broja košnica u Dalmaciji tijekom povijesti

Navedeni podaci za broj košnica u splitskom području za godine 1904.³⁶ i 1939.³⁷ ukazuju da je tamo bilo od 11 do 15% svih košnica u Dalmaciji. To pak omogućuje procjenu broja košnica na području Splita i za ostale godine za koje su dostupni podaci o broju košnica u Dalmaciji. Ipak valja napomenuti da se „Spljetski kotar“ kao jedan od administrativnih kotara³⁸ u austrijskoj carskoj Pokrajini Dalmaciji, teritorijalno razlikovao od sreza³⁹ Split.

Broj pčelara može se procijeniti pretpostavimo li da svaki individualni pčelar prosječno ima nekoliko desetaka košnica.

Od referencija navedenih u Tablici 1 naročito su precizni podaci Ministarstva poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije koje je u godišnjoj statistici za 1939. godinu

³⁶ Bijelić 1904

³⁷ Ozimec i Mihinica, 2015

³⁸ Kotar Split se godine 1900. godine prostirao na 1889 km² (Wikipedija, 2021).

³⁹ Srez (usp. kotar) je manja upravno teritorijalna jedinica koja je bila iznad općine, a manja od pokrajine. Ovakav teritorijalni ustroj naročito je karakterističan za Kraljevinu Jugoslaviju.

dalo precizne podatke o broju košnica s pokretnim i nepokretnim saćem, prinosu meda i prinosu voska za sve srezove⁴⁰ u Kraljevini⁴¹ pa tako i za srez Split, koji je tada obuhvaćao i današnje područje Grada Kaštela. Podaci za Dalmaciju i Srez Split su prikazani su Tablici 2.

Tablica 2. Podatci o broju košnica s prinosom meda i voska za Srez Split i Dalmaciju za godinu 1939.

	Košnice (kom)				Prinos meda (kg)		Prinos voska (kg)	
	Pokretno saće	Nepokretno saće	Ukupno	Pokr./ nepokr. saće	Med	Med po košnici	Vosak	Vosak po košnici
Split	1877	1831	3708	1,0	23668	6,4	2039	0,55
Dalmacija	18287	15629	33916	0,9	170288	5,0	14108	0,42

Iz Tablice 2. je vidljivo da su u Dalmaciji prevladavale košnice s pokretnim saćem u odnosu na košnice s nepokretnim saćem. Prinos meda po košnici bio je skromnih 5 kg, dok je na području Splita prinos bio nešto bolji i iznosio je 6,4 kg. Vrlo su zanimljivi i podaci o proizvodnji voska bez kojeg nema ni održavanja niti širenja pčelarstva.

Upravni odjel za graditeljstvo, komunalne poslove, infrastrukturu i zaštitu okoliša Splitsko-dalmatinske županije je u Izvješću o stanju okoliša u Splitsko-dalmatinskoj županiji za razdoblje od 2008. do 2011. godine⁴² grafički prikazao smještaj pčelinjaka na svom području (slika 10). Iz prikaza je vidljivo da je na području Kaštelanskog zaljeva bilo desetak registriranih pčelinjaka.

Spomenimo, kao kuriozitet, da se u Kaštelima na nekim mjestima u pukotinama kamenih kuća već dugi niz godina mogu uočiti rojevi divljih pčela, npr. u jednoj kući u ulici Svetog Petra od Klobuka u Kaštel Novom. Nesumnjivo, „divlji“ rojevi su prisutni i u poljima u podnožju Kozjaka. Kako pčelari, ali i mnogi znanstvenici, smatraju da s obzirom na zarazu varozom, odnosno parazitskom grnjom *Varroa destructor* europske pčele medarice (*Apis mellifera*) bez pomoći pčelara ne bi mogle preživjeti, jer se ne znaju same obraniti i liječiti, bilo bi zanimljivo pobliže promatrati i proučavati ovakve rojeve. Time bi se doatile dragocjene informacije, a možda i genetski materijal, što bi pomoglo u borbi protiv varoze.

No, zapisi koji govore o pčelama u Kaštelima, posebno o slobodnim pčelama u prirodi su rijetki. Jedan takav je zapis pučkog pri povjedača i kroničara o Kaštelima

⁴⁰ Srez (usp. kotar) je manja upravno teritorijalna jedinica koja je bila iznad općine, a manja od pokrajine. Ovakav teritorijalni ustroj naročito karakterističan je za Kraljevinu Jugoslaviju.

⁴¹ Kraljevina Jugoslavija, 1940

⁴² SDŽ 2012

Slika 10. Smještaj pčelinjaka na području Splitsko-dalmatinske županije

iz prve polovice XX. stoljeća Ivana Careva⁴³. U njegovim sačuvanim rukopisima u *Knjizi XVII. Ivo i Katarina - kaštelanski razgovori pod Kozjakom*⁴⁴ u formi dijaloga Ive i Katarine opisuje špilju *Radinku* na zapadnoj strani kaštelanskog polja iznad Kaštel Štafilića. Na dva mjesto piše o spilji i pčelama u njoj koje ovdje donosimo⁴⁵.

Eno vidi, u sred spile je jedna duboka rupa, a u njoj veliki roj čela, koje daje godišnje više rojeva. Ni tu čelama ne dadu mira, neki naši spuštaju se na konop te svim mogućim sredstvima vade med, razbiju saće, uništaju mlade i rastiruju stare pčele, a s time postizavaju skoro ništa. Jedina im naslada liznuti med, a o propasti čela neka se brine priroda.

Na drugom mjestu Carev ponovno piše o istoj špilji.

⁴³ Ivan Carev (1880. – 1957.), iz Kaštel Gomilice zapisao je mnoge legende, lokalitete, toponime, pejzaže, običaje i događaje u Kaštelima. Njegovi rukopisi čuvaju se u Muzeju grada Kaštela.

⁴⁴ Ivan Carev. *Ivo i Katarina - kaštelanski razgovori pod Kozjakom*. Knjiga u pripremi, Muzej grada Kaštela i Društvo za očuvanje kulturne baštine Kaštela – „Bijaći“ Kaštela, 2021.

⁴⁵ Vrijeme kada Carev piše je 1952. - 1955. godina

Ivo: Vidi gore onu spilu, koju zovu Radimska greda ili Radimlje⁴⁶. U sredini one spile ima duboka rupa i u njoj veliki rojevi čela. Za vrijeme gradnje željeznice 1872. – 1878. jednom su radnici donili skale od uža i vadili med.

Pošao neki Deanković iz Štafilića da vadi med i donese sobom mješine i kacio-lu⁴⁷ veliku gvozdenu sa dugim drškom. Gori pričvrstija skale za česminu, a dole su dopirale sve do zemlje. Uze veliku žlicu za pas, a mješinu u ruke. Došavši prama rupi, zakači mješinu za skale i puni medom. Napuni mješinu, siđe doli, sveže i opet sa mješinom drugom uza skale. Tako je Deanković napunija 8 mješina meda. Kad je devetu počeo puniti, javi se glas iz spile: „Deveti ti za sedminu⁴⁸ bija“. Od straha [Deanković] pusti mješinu iz ruku, koja se raskida i med prolije po zemlji. Skupi u kar 8 mjehova meda i odo kući. Deveti dan je umra. Katarina: Nije mu dosta bilo 2 i 3 mjeha meda, već je htio 9. Lakomac. Tako se lakomcu i događa.

Ovdje, kao i na mnogim drugim mjestima, vidimo da je Carev bio preteča današnjih ekologa, zaštitnik prirode i pčela.

Valja napomenuti da se špilja Radinka, upravo zbog činjenice da su u njoj desetljećima bile nastanjene pčele, u narodu zvala i Medovača. No, podatke o toponimima povezanim s pčelarstvom i pčelarskim proizvodima na području od interesa za ovaj rad tek bi valjalo pobliže istražiti.

Svjedočenje hobiste pčelara Ante Klaića

Očuvani dnevnički zapisi i svjedočenja starijih pčelara su vrlo rijetki, ali dragocjeni dokumenti iz kojih se mogu iščitati dragocjeni podaci o povijesti pčelarstva, tehnikama pčelarenja, gospodarskim odnosima, kao i o kulturnoj tradiciji pojedinih krajeva. Zato je dragocjen transkript teksta o pčelama koji je napisao 5. listopada, 2000. godine Ante (Anton) Klaić, pok. Ivana (1922. - 2013.) koji je rođen i umro u Kaštel Lukšiću. Ante Klaić je bio poljoprivrednik, bavio se uzgojem i trgovinom trešanja, vinogradarstvom, vinarstvom i turizmom, a držao je i nekoliko košnica. Transkript pisanog teksta koji se odnosi na jednu zgodu iz sredine 1960.-tih godina prenosimo u cijelosti:

... Držali smo i dvije košnice pčela. Jedne godine strašno je medilo pa smo onda dva puta vrcali, a onda je Đuro⁴⁹ odveo u Liku na ispašu i tu je bilo 40 – 50 kg u naše dvije košnice. Jedan put odvedem pčele u vrt Dominikanskog samostana u

⁴⁶ *Spila Radimska greda ili Radimlje*, danas špilja Radinka nalazi se na području iznad željezničke pruge u Kaštel Štafiliću u teško pristupačnoj litici.

⁴⁷ kutlača; zaimaća

⁴⁸ sedmina - običaj prilikom smrti da se za one koji su pomagali kod sprovoda ili dolazili na molitvu za pokojnika priredi večera

⁴⁹ *Đuro Ivan Livaković* (1914. – 1991.) iz Kaštel Lukšića bavio se intenzivnijim pčelarstvom te je zajedno sa svojim pčelama na ispašu u Liku poveo i dvije košnice prijatelja Ante Klaića.

Trogiru⁵⁰. Rojile su se i dok sam ja došao jedan pokupio roj, ali vratio mi je bez riječi jer tu nije bilo (p)čela. Okviri su bili puni meda. Nisam vrcao već sam želio kući izvrcati, ali kako sam gonio karom⁵¹ i (bio je) veliki piz⁵² otpadnu sača pa pogušilo puno čela i više se teško oporavile. Imao sam veliku ljubav prema pčeli ali ih malo držati to se ne isplati. Bile su u Strani⁵³ i jednu zimu veliki led, a neće biti imali dovoljno hrane pa su uginule. ...

Iz ovoga kratkoga teksta dade se iščitati da su kaštelanski (lukšićki) pčelari pčelarili ne samo u Kaštelima već i na području cijelog Kaštelanskog zaljeva, pa tako i u Trogiru. Štoviše, veći, ozbiljniji pčelari su svoje pčele, poput mnogih dalmatinskih pčelara vozili na ispašu u Liku na livadni med. Epizoda s rojenjem koju opisuje Ante Klaić posredno ukazuje da na području starog Trogira tada baš i nije bilo mnogo pčela tako da osoba koja je uhvatila roj nije mogla tvrditi da se radi o njegovim pčelama te ih je bespogovorno vratio. Nadalje, unutrašnjost i okolina samostana bila je očito pogodno područje za ispašu. Tamo i danas, između ostalog, ima mnogo ukrasnih tamarisa, bjelogoričnih stabala iz porodice metlika (*Tamaricaceae*), koje pčele rado posjećuju tijekom cvatnje (slika 11).

I na koncu Ante Klaić je na teži način naučio da ekonomski nije isplativo držati (pre)mali broj košnica jer su trud sredstva i resursi gotovo jednaki za jednu ili de-setak košnica.

Slika 11. Pčele na tamarisu (foto: D. Franić)

⁵⁰ Samostan dominikanaca nalazi se uz trogirsku rivu (obalu). U intervalu od 1961. do smrti 1968. godine boravio je na dužnosti samostanskog starještine istaknuti dominikanac padre dr. Andeliko Rabadan, koji je bio ujak Anti Klaiću.

⁵¹ Prenosio teret zaprežnim kolima (većinom drvena - bez amortizera)

⁵² Teret

⁵³ Naziv zemlje iznad Kaštel Lukšića, na brdu Kozjaku, na nadmorskoj visini od oko 300 metara. Tu je temperatura oko dva stupnja manja u odnosu na mjesto uz more.

Zaključne napomene

U ovom prikazu dan je pregled i znanstvena interpretacija dostupnih dokumentiranih podataka o povijesti pčelarstva i tradiciji korištenja pčelarskih proizvoda na području Kaštelskog zaljeva i grada Splita. Prezentirana građa ukazuje da je pčelarstvo bitan, ali nedovoljno istražen dio kulturnog identiteta ovoga područja. Stoga bi istraživanja koja su tek započeta ovim radom trebalo nastaviti i proširiti kao bitan dio (još napisane) povijesti pčelarstva u Hrvatskoj. Valjalo bi identificirati možda još uvijek postojeće arhive pčelarskih obitelji i obaviti razgovore sa starijim pčelarima. Sve bi to moglo uroditи različitim ugodnim iznenađenjima. U tom kontekstu, napomenimo da:

- proučavanje povijesti i tradicije pčelarstva može pomoći da se poboljša postojeća pčelarska praksa na širem području Kaštelskog zaljeva,
- su med i pčelarski proizvodi na različite načine unapređivali i dalje unapređuju kvalitetu života, bilo da su korišteni za prehranu, kao lijekovi ili u neke druge svrhe,
- je pčelarski turizam zanimljiv, ali u Hrvatskoj nedovoljno iskorišten vid turizma koji se može kombinirati s drugim oblicima turizma i drugim aktivnostima,
- oživljavanje tradicijskih recepata za hranu, slastice i medena pića vodi razvoju i unapređivanje u lokalne gastronomске ponude,
- intenziviranje pčelarstva može donijeti i izravnu korist poljoprivrednoj proizvodnji kroz opršivanje.

S obzirom na tradiciju pčelarstva na području Kaštelskog zaljeva, valjalo bi razmisiliti o brendiranju meda, barem oznakom zemljopisnog podrijetla. Takav med bi zasigurno pridonio i lokalnoj gastronomskoj ponudi, a samim time i dalnjem razvoju turizma grada Kaštela. U tom kontekstu valja napomenuti da su multidisciplinarna istraživanja povijesti i tradicije proizvodnje meda i tadašnjih povijesnih odnosa važni, osim uobičajenoga razloga zadovoljavanja znanstvene radoznalosti i za njegovanje kulturnoga identiteta, širenje kulturnih horizonta i unapređivanje, odnosno validiranje postojeće pčelarske prakse.

Osim toga, pregled povijesnih izvora i dokumentiranje tradicije proizvodnje nekog proizvoda, u ovome slučaju meda, na određenom području nužan je sastavni dio dokumentacije, ako se taj proizvod želi zaštititi nekom od europskih oznaka kvalitete, tj. oznakom izvornosti, zemljopisnoga podrijetla ili oznakom zajamčeno tradicionalnoga specijaliteta.

Na kraju, završimo s jednom intrigantnom idejom. Tradiciju, praksu i potencijale pčelarstva i pčelarske proizvodnje na području Kaštelskog zaljeva na inovativan način moglo bi se povezati s problematikom očuvanja rimske i hrvatske kulturne baštine uspostavom tradicijskih pčelinjaka. Bio bi to, uz (još uvijek neobnovljeni) pčelinjak u Pustinji Blaca na otoku Braču, vrlo zanimljiva turistička atrakcija. Kao što smo u ovome prikazu pokazali, povijesni, ali i gospodarski preduvjeti i razlozi za to postoje.

LITERATURA

Alaupović-Gjeldum et al. 2004

D. Alaupović-Gjeldum, Ž. Matašin, V. Domaćinović, *Pčela, čovjek, med i vosak u tradicijskoj kulturi Dalmacije*, Split 2004

Antonioli 1925

I. Antonioli, *Pčelar*, Dubrovnik 1925

Bijelić 1904

S. Bijelić, *Novi Pčelar – Posvećeno dalmatinskim pčelarima C.K. Namjesništvo Dalmatinsko*, Zadar 1904

Čurić 1929

B. Čurić (ur.), *Privreda i radnici u Dalmaciji*, Split 1929

Domaćinović 1989

V. Domaćinović, *O jednom prežitku u tradicijskom načinu gajenja pčela*, Studia ethnologica Vol. 1, Zagreb 1989, str. 129-133

Fabijanec 2015

S. F. Fabijanec, *Neka splitska ekonomска pitanja u svjetlu njegova statuta iz 1312. godine*, u: Ž. Radić, M. Troglić, M. Meccarelli, L. Steinforff (ur.), *Splitski Statut iz 1312. godine: povijest i pravo. Zbornik radova sa međunarodnog znanstvenog skupa održanog od 24. do 25. rujna 2012. godine u Splitu*, Split 2015, str. 447-470

Franić, Franić 2019

Z. Franić, Z. Franić, Povijest apiterapije u Hrvatskoj, u: G. Hegić (ur.), *Pčelarstvo, apiterapija, apiturizam*, Zagreb 2019, str. 231-244

Garagnin 1790

G. L. Garagnin, *Nuovo giornale d'Italia*. Venecija 1790, str. 27-30; 35-38;

Garagnin 1791

G. L. Garagnin, *Nuovo giornale d'Italia*. Venecija 1791, 9; str. str. 30-31

Garagnin 1795

G. L. Garagnin, *Memoria sul governo delle Api usato nella Dalmazia, del nobil signor Giovanni Luca Garagnin, socio di molte illustri società economiche dello stato veneto ed estere*, Antologia Romana tomo 22, Num. VIII, Rim 1795, 61-64, 1795.

<http://www.bibliotecanapoletana.it/assets/archivio/libri/scienzemfn/611.pdf>

Garagnin 1806/1995

G. L. Garagnin, *Riflessioni economico politiche sopra la Dalmazia*, 1806. Hrvatski prijevod priredila: Božić-Bužančić Danica: Ekonomsko-politička razmišljanja u Dalmaciji Splitski književni krug, 1995

Guilford 2018

G. Guilford, *My favorite beverage is a 2,000-year-old energy drink from ancient Rome*, 2018.

<https://qz.com/quartz/1372506/posca/>

Hatjina et al. 2017

F. Hatjina, G. Mavrofridis, R. Jones (ur.), *Beekeeping in the Mediterranean from antiquity to the present*. International symposium of beekeeping in the Mediterranean, Syros, October 9-11 2014, Nea Moudania 2017

Kraljevina Jugoslavija 1940

Kraljevina Jugoslavija, *Ministarstvo poljoprivrede. Poljoprivredna godišnja statistika proizvodnje – uvoz – izvoz) za godinu 1939*, Štamparija Drag. Gregorića, Beograd 1940

Matijević 2016

I. Matijević, *Neobjavljena stela veterana legije Sedma Claudia Pia Fidelis iz Sikula*, Miscellanea Hadriatica et Mediterranea Vol. 3, Zadar 2016, str. 125-138

Mavrofridis 2018

G. Mavrofridis, *Urban beekeeping in Antiquity*, Ethnoentomology 2, Prag 2018, str. 52-61

Novak 1978

G. Novak, *Povijest Splita II.*, Split 1978

Omašić 2001

V. Omašić, *Kaštela – Od prapovijesti do početka XX. stoljeća*, Kaštela, 2001

Peričić 2008

Š. Peričić, *Gospodarstvo Dalmacije u Maschekovim "Priručnicima"*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru sv. 50, Zadar 2008, str. 235-274

Piplović 1977

S. Piplović, *Novi podaci o drevnom perivoju Garagnin u Trogiru*, Hortikultura 4, Split 1977, str. 25-26

Piplović 1978

S. Piplović, Rad Luke Garanjina na unapređenju agrikulture u Dalmaciji. *Radovi Centra JAZU u Zadru*. Vol. 25.307, 1978.

Registar udruga Republike Hrvatske. Web baza podataka <https://registri.uprava.hr/#!udruge>

Špiranec 2011

S. Špiranec, *Vina Hrvatske – riznica raznolikost*, Zagreb 2011

Šverko 2015

Šverko Ana. *Prostorna fantazija: Dalmatinska poljodjelska škola u viziji Ivana Luke Garagnina*, Adrias sv. 21, Split 2015, str. 65-83

Rismondo Vladimir. Statut grada Splita - Srednjovjekovno pravo Splita. Splitski književni krug, Split, str 359. 1985.

R. Ozimec, S. Mihić (ur.), *Tradicijske sorte i pasmine Dalmacije*, Zagreb 2015

SDŽ – Splitsko-dalmatinska županija, Upravni odjel za graditeljstvo, komunalne poslove, infrastrukturu i zaštitu okoliša. Izvješće o stanju okoliša u Splitsko–dalmatinskoj županiji za razdoblje od 2008. do 2011. godine. Split, 2012.

M. Vlajinac, Rečnik naših starih mera: u toku vekova, sv. II, Beograd 1964

Wikipedia. Članak *Splitski kotar*, 2021. https://hr.wikipedia.org/wiki/Splitski_kotar

Contributions to the knowledge of the history, tradition, and practice of beekeeping in the area of Split and Kaštela Bay

Summary

This paper presents and interprets the available data on the history and tradition of beekeeping and the use of beekeeping products in the area of Kaštela Bay and the city of Split. Beekeeping in Dalmatia has a tradition since antiquity and is a significant, although insufficiently researched and documented segment of cultural identity, especially in the Kaštela Bay. The remains of ancient ceramic hives were found in the sea in Kaštel Lukšić and in the seabed of Resnik, as well as numerous beeswax objects owned by Kaštela churches, also testify to the tradition of beekeeping in the area of Kaštela. This is, for example, the statue of Young Jesus (*Bambino, Ditić*) which is kept in the Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Kaštel Lukšić as well as the unique votive sculpture depicting a bee, which is kept in the Dominican monastery of St. Cross in the village of Žedno on the island of Čiovo. In the Split area, honey was sold according to special provisions that were regulated by the Statute of the City of Split (lat.: *Statutum civitatis Spalati*), a medieval codified system of public and private law. Ivan Luka Garanjin (Giovanni Luca Garagnin), a Croatian economic expert who proposed, a model of an ideal apiary (although unrealized), also advocated the improvement of beekeeping. The paper also gives a statistical overview of the number of beehives in Dalmatia and in the area of the city of Split for the period from 1869 to 2010. Also, two documented cases related to the collection of honey from wild bees and amateur beekeeping were described. Given the tradition of beekeeping in the Kaštela Bay, it would be worth considering branding honey, at least with a geographical indication. Such branded honey would contribute to the local gastronomic offer, and thus to the further development of tourism in the town of Kaštela.

Key words: history of beekeeping, tradition, Ivan Luka Garanjin, statistical overview of beekeeping, branding